

Kleine middenstand en zelfstandigen

Tijdens de activiteiten van de werkgroep Toerisme in Schin op Geul kwamen we tot de ontdekking, dat de geschiedenis van de toeristische bedrijven uit ons dorp ondanks het relatief geringe tijdsverloop in veel gevallen bijna verdwenen is. Begrijpelijk bij nader inzien, want bijna niemand heeft de behoefte om zijn eigen activiteiten voor het nageslacht uitbundig te documenteren. Voor de eigen familie volstaat de herinnering, aangevuld met wat foto's in het familiealbum. En als zo'n bedrijf beëindigd wordt, verdwijnt deze herinnering langzaam. Voor buitenstaanders blijft een zwart gat. We realiseerden ons dat dit voor meer bedrijvigheid zal gelden: ook middenstand en zelfstandige ondernemers zijn niet geneigd om van hun activiteiten en geschiedenis boek te voeren. Men doet gewoon zijn werk en that's it. Daarbij geldt, dat hun positie voor het herkennen van de aard en de kwaliteiten van het dorpsleven van belang is. Zij werkten immers vooral voor de eigen mensen in het dorp - een slager of groenteboer in Schin op Geul had misschien nog wel klandizie in de naaste omgeving, maar veel zal dit niet betekend hebben. Voor de smid geldt hetzelfde, en voor een schroefje naar de Gamma gaan was vroeger ondenkbaar.

Daarom is de heemkundevereniging begonnen met een onderzoek om in kaart te brengen, welke bedrijven of bedrijfjes in Schin op Geul actief waren in de periode 1945 tot heden. Daarvoor is een werkgroep ingesteld bestaande uit Wim Baetsen, Pierre van Dijck, Frans Vanmeulebrouk, Wim Vanmeulebrouk, Fon Weusten en Victor Willems. Zij zullen in de komende maanden proberen om vast te stellen welke medebewoners van Schin op Geul als zelfstandig ondernemer doende is geweest en ook een poging doen om de historie van die bedrijvigheid vast te leggen. Hun resultaten hopen we begin volgend jaar in dit periodiek te kunnen laten zien.

Middenstand en andere zelfstandige ondernemers

Niet voor het eerst kwam de indruk op, dat we een deel van onze dorpsgeschiedenis dreigen kwijt te raken. Ook vroeger had iemand deze gedachte bij de bedrijvigheid in het eigen dorp. Het weekblad "het Land van Valkenburg" publiceerde vanaf 19 januari 1979 een aantal artikelen over het dorpsleven in Schin op Geul aan het begin van de twintigste eeuw. Blijkens de toelichting was er dezelfde aanleiding als nu voor de activiteiten van de werkgroep: iemand had terecht de indruk dat juist de gewone dingen van

alledag niet werden vastgelegd en dus vergeten dreigen te worden. Het was de hoogbejaarde Hubert Damoiseaux, geboren in Schin op Geul in 1890, en dus toen 89 jaar oud. ¹

Hij herinnerde zich nog veel uit zijn jeugd en begon dingen te noteren om dat vergeten te voorkomen. Dat deed hij al jaren. Op een gegeven moment snuffelde een van zijn zoons, woonachtig in het Groningse Haren, bij een van zijn bezoeken aan Zuid-Limburg in de aantekeningen van zijn vader. Geïnteresseerd geraakt door die notities, begon hij zijn vader vragen te stellen - en die belangstelling was voor de vader aanleiding om er nog veel details bij te vertellen. De zoon besloot het werk van zijn vader te herschrijven en aan te vullen. En deze vanuit Groningen aangevulde dorpsgeschiedenis inspireerde redacteur Léon Pluymaekers tot een serie artikelen over Schin op Geul rond de eeuwwisseling. Hij koos daarvoor de titel "Schin op Geul bijvoorbeeld" - naar zijn mening ging het over typisch dorpsleven uit het Geuldal en had het net zo goed een verhaal over een ander dorp in dat gebied kunnen zijn.

Schin op Geul van rond 1900 heeft niet veel gemeen met het dorp van nu. Het was een plaats met ongeveer 1200 inwoners, sinds 1879 met Strucht een gemeente. Het eerste artikel (LvV 19 januari 1979) vermeldt enkele kerngegevens van het gemeentebestuur, zoals aantallen geboorten en gesloten huwelijken. De burgemeester, Hubert Ruypers, toucheerde toen een jaarwedde van driehonderd gulden; Hendrik Caubo werd benoemd tot veldwachter met een jaarsalaris van honderdvijftig gulden. De gemeente had geen schulden en in 1900 bedroegen de gemeentelijke uitgaven 6677 gulden en 25 cent. Duidelijk andere tijden.

Het gemeentelijk jaarverslag noemde niet alleen de bevolkingsgegevens, maar bevatte ook de dierlijke populatie. Zo weten we dat er rondliepen: 19 veulenmerries, 68 veulens en werkpaarden, 2 stieren, 192 melkkoeien en vaarzen, 140 kalveren en pinken, 66 stuks melkvee en trekossen, 210 schapen (er waren twee houders van schaapskudden), 62 geiten en bokken. 322 varkens en ongeveer 3100 stuks pluimvee, 27 bijenkorven. Ook de nering-

¹ Hubert Mauritius Hendrik DAMOISEAUX, mijnbeambte, geb. op 2 maart 1890 in Schin op Geul, ovl. op 11 oktober 1980 in Heerlen. Hij was op 10 april 1918 gehuwd met Margaretha Anna LEMMENS, geb. op 26 april 1891 in Schin op Geul, ovl. op 23 september 1976 in Heerlen. Zij hadden drie zoons.

doenden werden opgesomd: een hoefsmid, vier kleermakers, twee schoenmakers, drie schrijnwerkers en drie timmerlieden. Een van de bijbehorende advertenties in de uitgave gaat ad rem op de veranderingen in die het tijdsverloop van 1900 tot 1979 met zich mee bracht: “In Schin geen slagerij rond de eeuwwisseling, nu kent Schin de nationaal en internationaal bekroonde ambachtelijke slagerij en supermarkt...”.

Damoiseaux’ verhaal begint met de constatering “Schin is een van de mooiste en meest schilderachtig gelegen dorpen in het Geuldal”. Hij verbaast zich nog over de onduidelijkheid over de gemeentenaam - de burgemeester schrijft in zijn trouwboekje “Schin op Geulle”, terwijl de gemeentestempel simpel “Geul” afdruckt en de pastoor in goed potjeslatijn “ad Golam” noteert. Hij kent een kluzenaarsakte die de plaats “Schinnen op de Geul” noemt en een landkaart met “Schin op de “Geule”. Hij concludeerde dat er kennelijk nog geen officieel vaststaande plaatsnaam was en dat de gebruikte benaming afhankelijk was van de taalkunde en schrijfkennis van de gebruiker.²

In ieder geval was Schin toen een rustig en landelijk dorpje, waar iedereen iedereen kende. Als er zich toen iemand uit een andere plaats vestigde was dat een grote uitzondering. Gebouwd werd er zelden of nooit, hooguit werden enkele kleine verbouwingen uitgevoerd. Alles bleef bij het oude, witgekalkte boerderijen en huizen tussen het groen. Geen waterleiding of elektriciteit, gas of riolering.

De gemeente kende toen drie door adel bewoonde kastelen: Schaloen (graaf Villers de Masbourg), Genhoes (familie Pelzer Berensberg) en Oost (barones von Schrader). Auto’s waren vanzelfsprekend zeer zeldzaam, zelfs fietsen zag men niet iedere dag.

Van het dagelijkse leven kunnen we ons nog maar met moeite een voorstelling maken. De dagen verliepen rustig, de seizoenen bepaalden voor de meeste inwoners het werk van alledag. Veel vertier kende men niet. De avonden waren natuurlijk donker, straatverlichting ontbrak. Ook binnenshuis was het maar een duistere bedoening - men moest zich behelpen met kaarslicht of een petroleumlamp.

² Plaatsnamen zijn tegen de helft van de negentiende eeuw door rijk, provincie, gemeente en waterschap formeel vastgesteld. Maar de juiste spelling werd nog later uniform bepaald en voordat deze regels doorgedrongen waren bij de ambtenaar van de burgerlijke stand van de gemeente Schin op Geul

Het dorp kende nog geen waterleiding. Water betrok men van een pomp of put. Er waren ook enkele bronnen, waarvan we de namen nog kennen: de Gronselleput aan de voet van de Keutenberg, de Heutspuit in “der Graaf” en de Sint Jansput in of bij de Geul bij kasteel Oost.

Schin op Geul bij Valkenburg Keutenberg met bron

Damoiseaux beschrijft ook de wegen in het dorp. Rond de eeuwwisseling moest het asfalt in Schin nog uitgevonden worden, men moest tevreden zijn met grintverharding. Wegen en zijwegen waren van een kiezellaag voorzien en veranderden dus regelmatig in een modderpoel. Ook de provinciale weg van Valkenburg naar Wijlre, die zich in allerlei bochten door ons dorp kronkelde, werd elk jaar in de herfst van een nieuwe laag grint voorzien. De kantonnier Vanmeulebrouk legde dan op een helft van de weg op regelmatige afstanden “schansen” (takkenbossen), zodat het verkeer gedwongen werd om de andere helft te gebruiken. Als dan na verloop van tijd die weghelft voldoende was ingereden, sjouwde hij die takkenbossen naar de andere kant. Een effectieve manier van wegverharding, als tenminste spelende kinderen de takkenbossen lieten liggen.

Ook geven zijn aantekeningen ons een indruk van de lonen in die tijd. In 1911 werd begonnen met de aanleg van de spoorlijn van Schin op Geul naar Heerlen, een zijtak van de al bestaande lijn Maastricht - Aken. Een dagloner/wegwerker verdiende toen daarbij 30 tot 45 cent per dag, de ma-

chinist op de baggermolen kwam per dag tot 1,50 gulden. Een kennis van Damoiseaux was directeur van de tekenschool in Sittard. Deze had een jaarsalaris van 900 gulden, het dubbele van de beloning van de dorpsonderwijzer. Een week (zes dagen) werken in de landbouw kon tot 2,40 gulden opbrengen.

Er waren toen meerdere soorten geld in omloop. Belgische franken en Duitse marken waren zeker zo gebruikelijk als Nederlands geld. Het Nederlandse tientje werd een “wullempke” genoemd, naar koning Willem III.

Toerisme was in Schin alleen bekend van de bezoekers van Valkenburg, die vaker door het dorp wandelden. Tegenover de kerk had de familie Siepers een café. Bij de ingang hing een bord “H.Siepers Hollanders Café”. Hollanders was de meisjesnaam van de echtgenote, maar kwam er een groepje toeristen voorbij dan hoorde je steeds dezelfde opmerking: “Kijk daar is een Hollanders café, laten we daar maar naar binnen gaan.”

De processie, de bronk, was in het dorpsleven van toen de belangrijkste gebeurtenis van het jaar, zelfs zo voornaam dat de kermis niet als geslaagd gold wanneer de processie door de weersomstandigheden niet kon uittrekken.

De kermis speelde zich af op de zogenaamde feestweide. Hier stonden diverse houten buffetten opgesteld, waar men bier en wijn kon drinken. In het midden van de feestweide bevond zich de kiosk, waarop een muziekgezelschap voor de nodige muziek zorgde. Voordat het dorp een eigen muziekgezelschap had werd daarvoor meestal de fanfare uit Ransdaal uitgenodigd. Ook waren op deze feestweide vermakelijkheden opgesteld, zoals mastklimmen, zaklopen, broodjes happen en niet te vergeten het zogenaamde panslaan. Dat vormde toen het grootste volksvermaak. Men legde een paar dakpannen op de grond en deze moesten met een dorsvlegel stuk geslagen worden. Wie wilde meedoen werd geblinddoekt en daarna een aantal keren rond gedraaid. Hierdoor was men alle gevoel voor richting kwijt en wist men dus niet meer waar de dakpannen precies lagen. Aangevuurd door de omstanders sloeg men er dan op los - meestal er naast, tot groot vermaak van iedereen.

Een week na de kermis, op de laatste zondag van juni, was de Schaesbergergank. In oorsprong was dit een bedetocht ter verering van de H. Leonardus, in de religie van die dagen de beschermer tegen reumatiek en zenuwziekten. Vanzelfsprekend was hieraan nog een feestelijke happening verbonden. Na de heilige mis werd een kermis gevierd op het terrein naast de kluis. Bezoekers kwamen van heinde en verre.

Op het terrein stonden allerlei kramen met attracties, zoals het Hoofd van Jut en het Rad van Avontuur en een tiental zogenaamde “boetiëks”, eendagscafé’s in de openlucht. Damoiseaux beschrijft deze: een houten tafel, gebouwd in een vierkant, waarin in het midden de kastelein stond. Om dit vierkant stonden houten banken. Kastelein waren meestal de eenvoudige dagloners of boerenknechten, die met de hulp van vrouw of dochter de kans grepen om iets extra’s te verdienen. Als het meezat deden ze goede zaken, zo ongeveer een maandloon op een dag. Voor de dorst op de terugweg naar Schin stond er in d’r Graaf nog een boetiek van de familie Dautzenberg.

Als men de verhalen van tijdgenoten moet geloven, waren deze kermissen het enige vertier voor dorpen in het heuvelland. Spaarzaam vermaak dus, zeker in onze huidige optiek. Niettemin spraken de oudere mensen die deze tijd daadwerkelijk nog hebben meegemaakt toch over “die goede ouwe tijd”, als ze van vroeger vertelden.

Damoiseaux beschrijft ook de middenstand in Schin. Zoals Meertens in zijn advertentie al vermeldt was er geen slagerij. Er werden wel varkens gehouden, bijna in ieder huisgezin, en dus was er iemand die aan huis kwam slachten. Dat was toen “Bèr Knup” (Knubben), die zorgde voor de huisslacht en het “sjtökkere”. En Teun Frints slachtte ieder jaar een week voor de zomerkermis een koe. Van tevoren ging hij alle deuren langs om te vragen welk vlees en hoeveel men wilde kopen; hij bezorgde alle bestellingen keurig thuis.

Er waren toen twee kruidenierswinkels, namelijk Siepers en Rijcken. Zij verkochten onder andere groene zeep uit het vat, stroop uit de ton, koffiebollen uit grote blikken, zout, suiker, petroleum, drop, enzovoorts. Verpakte waar was nog onbekend. Damoiseaux vertelt, dat Siepers de “tute” zelf maakte om de waar in te verpakken. Eenmaal gebruikt, werd zo’n zak niet weggegooid, maar opgevouwen en bewaard. Van tijd tot tijd mocht hij van zijn moeder de gebruikte zakken terugbrengen, als beloning kreeg hij dan een zakje drop. Omstreeks 1900 kwam een zekere Jurgens met iets nieuws, namelijk de margarine en Rijcken ging het product verkopen. Wel was Rijcken toen verplicht om een bordje voor het raam te zetten met de aanduiding “margarine” er op.

Een groenteman kende men niet. Een keer per jaar voor de kermis kwam een groentevrouw, mevrouw Wetzels, langs de deuren. Zij verkocht dan de eerste worteltjes, erwten en aardappelen. Het “Vroemeke”(Vroemen) uit Wijlre ventte op gezette tijden met een korf van deur tot deur. Hij verkocht garen, lint, knopen en elastiek. In de week voor de zomerkermis kwam een oude

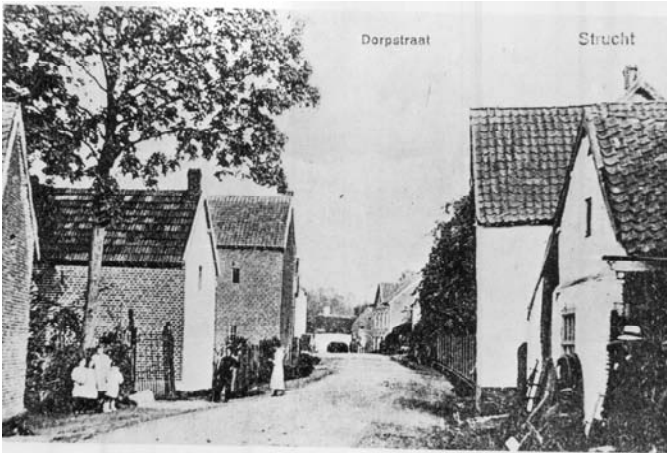
man uit Palemig bij Heerlen met een hondenkar langs de huizen. Hij verkocht fijn wit zand voor 3 cent per emmertje. Het werd gebruikt voor de versiering van de straten waar de processie langs kwam en om de binnenplaats van de boerderijen mee te bestrooien, zodat die er fis en zindelijk uitzag.

Damoiseaux geeft een beschrijving van een verdwenen dorpsleven, eenvoudig en rustig en niet meer te vergelijken met de 21^e eeuw. Ook de plaatselijke ondernemers hebben niet veel meer van doen met hun voorgangers van een eeuw geleden. Zij hadden toen over het algemeen een zuiver lokale klantenkring en hun activiteiten beperkten zich tot het eigen dorp. Daardoor spelen zij wel een prominente rol in allerlei anekdotes, waar of verzonnen - zo zou Jo Paffen in alle eerlijkheid op een rekening hebben geschreven: "Schroefje los gemaakt. Drie maal geprobeerd, niet gekund." Een goed verzonnen verhaal, maar het bewijsstuk ontbreekt.

Dorpssmid is een goed voorbeeld van een functie die nauw met het dorpsleven verbonden was. De bedrijvigheid van de landbouwer vereiste natuurlijk vakbekwame assistentie: vóór de inschakeling van tractoren moesten de paarden beslagen worden en een kapotte ploeg verdiende een vakbekwame reparatie. Overigens moet men het idyllische beeld van een boer met paard en ploeg niet vergelijken met een loonwerkbedrijf dat met 350 pk en een ploeg met zes scharen over de akker raast.

In Geulrand van 19 januari 1991 heeft Fon Weusten de herinneringen van Jo Paffen z.g. aan de smidse van Jo, zijn vader, grootvader en overgrootvader. Het is de relevantie van een typische Limburgse dorpsmederij, vier generaties van vader op zoon. De stamvader was afkomstig uit Hofstadt, op Duits gebied tussen Eijgelshoven en Merkstein, al weet ik niet of we dat toen al als Duitsland zagen. Hij trouwde in 1835 in Strucht en waarschijnlijk is dat zo ongeveer het begin van de smederij Paffen. Jo verhaalt van het zware werk, paarden beslaan, hoefverzorging van paarden en koeien, en het gebruikelijk "ijzerwerk". De beschrijving daarvan is voor de lezer van nu, gewend als we zijn aan fabrieksmatige productie en nauwelijks meer bewust van de geleverde menselijke inspanningen, onthullend. Ook geeft hij een beeld van de omvang van de zakelijke activiteiten, doorgaans voor de dorpsgenoten, maar af en toe ook grotere opdrachten van buiten. Zo verhaalt hij van het aanbrengen van bandijzers om de wielen van karren en kruiwagens: eerst ijzers roodgloeiend verhitten, dan om het houten wiel leggen en vervolgens met water afkoelen. Zwaar werk, om vervolgens een levering aan Kueb Lemmens te memoreren: "Voor Kueb Lemmens uit Margraten moesten we eens 500

kruiwagens maken. Lemmens leverde het houtwerk, wij moesten de ijzers maken. Dat betekende ook dat er 2000 gaten geboord moesten worden in die ijzers. We hebben daar zelfs een nieuwe boormachine voor moeten aanschaffen". Waarschijnlijk is dat de zware zwarte standaardboor, die we als kinderen met verbazing in de smidse hebben zien staan.

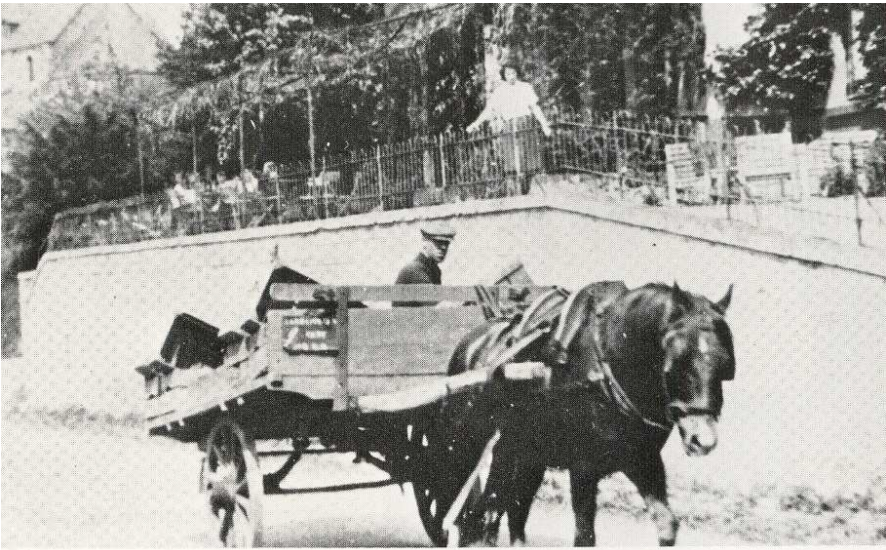
Strucht (ca 1915) nabij smidse Paffen

Van zijn grootvader wist Jo te vertellen, dat deze ook ploegen maakte, de zogenaamde Brabanders (wie weet heden ten dage nog wat dat zijn), die tot over de grenzen werden verkocht. Over een lengte van tweehonderd meter lagen die ploegen langs de weg in Strucht te wachten op hun kopers. Bij de familie Kuipers in de Graafstraat schijnt er nog een als sieraad aan de muur te hangen.

Jo Paffen vertelde ook over de veranderingen in de loop der jaren in het bedrijf. De werkzaamheden in de smidse namen af en de winkel breidde zich uit. Voor de oorlog bestond die alleen maar uit een kamertje, waar 's nachts kuipen, wasketels en dergelijke werden opgeslagen, die overdag aan de straatkant stonden. Ook werden er in die tijd al fietsen verkocht - en gerepareerd, maar geen racefietsen, want daar had Jo een geweldige hekel aan. In de jaren zestig van de vorige eeuw groeide de winkel flink en kon men er zo ongeveer alle huishoudelijke techniek kopen die men zich denken kan. Voor de doe-het-zelver waren Jo en zijn vrouw Kathie zo ongeveer dag en nacht bereikbaar. Verandering kwam met de opkomst van de grootwinkelbe-

drijven in de omgeving, “daar konden we niet tegenop”. In 1990 werd de winkel van de hand gedaan - nu worden er racefietsen verkocht.

Een vergelijkbaar “openbaar figuur” met de dorpsmid is de groenteman Pie Pelsers, die te gast was in Geulrand van juli 1984. Hij was groenteman van 1935 tot en met 1969, met een werkterrein dat zich behalve Schin op Geul en Strucht uitstrekte van Oud-Valkenburg tot Etenaken, Koulen, Termaar, Craubeek, Ransdaal. Iedere dag behalve zondag was Pie op pad. Als jonge man was hij als kantonnier aangesteld bij de provincie met wegonderhoud tussen Gulpen en Valkenburg als taak. In de crisisjaren dreigde een bezuiniging bij zijn werkgever en een nieuwe taak ergens in de Peel. Dat zag hij niet zitten en zo begon hij als zelfstandig groenteman.

Pie Pelsers

Dat betekende drie maal in de week ´s morgens om drie uur op en op de fiets en later met de brommer naar de groothandel in Maastricht. Daar zocht hij zijn waar uit met kritische blik (“Pie is neet lestig meh sekuur” zei zijn vrouw) om die naderhand zo rond half zes op zijn kar te laden. De groenteman met zijn schimmel was jarenlang een vertrouwd beeld op de wegen van het dorp; de schimmel wist blindelings zijn weg te vinden.

Anekdoten over Pie Pelsers zijn talrijk - zo was er ooit een pensionhouder niet tevreden met een leverantie en bracht zijn klachten naar voren pal voor een terras vol toeristen. De bloemkolen zouden te klein zijn. Pie antwoordde in "hoog Hollands" en wel zo luid en duidelijk, dat de gasten het konden verstaan: "Ik heb drie soorten bloemkool, maar uw vrouw koopt voor haar gasten altijd de goedkoopste". "Ich verstaon auch plat" mompelde de klager bedeesd en verdere klachten bleven uit.

Pie werkte in goede verstandhouding met zijn klandizie - "wae zaet dat 't lestige vrouwluy geuf, dae luuch"- en kende iedereen. Omgekeerd ook.

Deze voorbeelden geven aan wat we in kaart willen brengen, mensen die met hun bedrijvigheid kleur aan het dorpsleven gaven en die we dreigen te vergeten. Verhalen zijn er te over. In een van de eerste interviews met direct betrokkenen kwam de kredietverlening en de betalingsmoraal van de klandizie ter sprake. Zij memoreerde een huwelijksfeest waarbij de vlaai nog betaald moest worden - van de eerste heilige communie van de bruid.

Frans Vanmeulebrouk

Publicaties :

Land van Valkenburg v.a. 19 januari 1979 (artikelenreeks naar aanleiding van de notities van Damoiseaux)

Geulrand april 1991 ("Dorpssmid Jo Paffen vertelt". Fon Weusten)

Geulrand juli 1984 ("Pie Pelzer, groenteman in ruste", Leon Pluymaekers, Sjang Eussen)